گفت‌وگو

له ئینگلیزیه‌وه: بڕوا عه‌لادین

ئایین و ئه‌نترۆپۆلۆژیا؛ سێکیولاریزم و کایه‌ی گشتی

گفتوگۆ له‌گه‌ڵ ته‌لال ئه‌سه‌د

تەلال ئەسەد تیۆریستێکی ئەنترۆپۆلۆژیە و بەشداری گرنگ و بەرچاوی هەیە لەو توێژینەوانەدا کە تایبەتن بە قۆناغی پۆست-کۆلۆنیالیزم. لە نێو زاناکاندا پتر لە ژێر کاریگەری کارەکانی کەسانی وەك میشێل فوکو و بیریاری ئەمریکی ئێدوارد سەعیدە. دەقی ئەم گفتوگۆیەی خوارەوە زانکۆی چیستەر لەگەڵیدا سازیکردووە و هەر لەماڵپەڕی زانکۆکەیش بڵاوکراوەتەوە:

***سەرەتا دەمانەوت بزانین کە چۆن دەڕوانیتە ئەو گفتوگۆیەی کە لە ئێستادا، لە نێوان ئایین و کایەی گشتیدا لە ئارادایە؟**

- لە ڕاستیدا زۆر بە وردی بەدواداچوونم بۆ ئەو گفتوگۆ ئەکادیمیانە نەکردووە کە تایبەتن بەم بەریەککەوتنەی نێوان ئایین و کایەی گشتی. بەڵام دەتوانم بڵێم قسەکردن (نەوەك ئارگیومێنت) لەسەر ئەو ڕووداوە ترسناکانەی کە لە پاریس ڕوویاندا پەیوەندییان بە پرسیارەکەی تۆوە هەیە ومنیش بە سروشتی خۆم بایەخی پێدەدەم. ئاگادارم کە کەسانێك هەن دەخوازن بە شێوەیەکی زۆر کراوەتر بیر لە ئایین و پەیوەندیە شیاوەکانی بە سیاسەت و سیاسەتی کۆمەڵایەتیەوە، بکرێتەوە. زۆر جاریش لێیان پرسیوم: چۆن دەتوانرێت ئەمە بە ئەنترۆپۆلۆژیاوە ببەسترێتەوە؟ ڕەنگە یەکێك لەو شتانەی کە زۆر کەس غافڵگیرانە ئاگاداری نەبن ئەوە بێت کە ئەنترۆپۆلۆژیا ئەو کاتە زیاتر گەشەیکرد و پڕ بەرهەمتر بوو کە توانی لە دەرەوەی کایە و پسپۆڕیەکانی خۆی ببێتە خاوەنی ئایدیا و میتۆد و پرسیاری تازە. من دڵنیام کە تۆ کەسێکیت زۆر باش ئاگاداری مێژوویت. لە سەدەی نۆزدەیەمدا یەکێك لە گرنگترین بیریارەکانی تایبەت بە ئایین (ڕۆبەرتسۆن سمیس) کە پاشتر بە تیۆرەی ئەنترۆپۆلۆژی بۆ ئایین ناودەبرا، دیدێکی بەڕاستی تەواو ئایینیانەی هێنا بۆ ناو کایەی ئەنترۆپۆلۆژیا. دەتوانین بەو پرۆژەیەی سمیس بڵێین کە جۆرێکە لە دزەکردنی ئەنترۆپۆلۆژیا بۆ ناو لاهوت. پاشان مارکسیزم و فێمێنیزم و بونیادگەری (لیڤی شتراوس بە تایبەتی) و هتد، دەرکەوتن. ئەو لە گرنگترینی ئەو ئەنترۆپۆلۆژیستانە بوو کە یا پشتگیری ئایدیایەك دەکەن، یان جگە لە ئەنترۆپۆلۆژیا تێڕوانینی کایە پسپۆڕیەکانی تریان قبوڵبێت. خۆی ڕاستیەکەیش ئەوە بوو کە زانایانی ئەنترۆپۆلۆژی پێیان وایە کە کاری مەیدانی و کێڵگەئاسایی (تێبینیی بەشداركەرانە) زۆر زۆر گرنگە تا وامان لێبکات زۆر بە وردی بڕوانینە ئەو شتانەی کە تایبەتی و تایبەتمەندن، ئەمە جگە لە کرانەوە بەسەر ئەو شتەدا کە بەرجەستەدەبێت وەك ڕەگەزێکی بایەخدار لە ڕەوتی مێژوودا. مەبەستمە بڵێم کە مرۆڤ نابێت کاتێك کە دەچێتە کێڵگەیەکەوە خۆی بەو پرسیارانە بارگاویکردبەت کە پێشوەخت فۆرمەلە و دروستبوون، بەڵکو دەبێت هانبدرێت گوێ لەو ئاخاوتن و قسەکردنە بگرێت کە خەڵکی و شوێن لەگەڵ یەکتریدا دەیکەن. ئا بەو شێوەیە، هەستدەکەم کە بەشێك لەو کێشە و مەسەلانەی

کە لە هەموو مەسەلەکانی تر جێی گرنگیپێدان بوون و لە ئەنترۆپۆلۆژیای ئایندا پەرەیان سەند، ئەو کاتە دەرکەوتن کە ئارەزوویەک هەبوو بۆ گەڕان لە دوی پرسیاری نوێ و باوەرنەبوون بە گریمانەکانی پێشتر. بەڕای من بایەخدانیشم بە سێکیولاریزم و ئایین بەشێکە لەم ڕاستیە، ڕاستی ئەوەی کە سێکیولاریزم وەک دۆگم و باوەڕێکی سیاسی پشت بە سیما و ڕووکەشێکی سێکیولارانە دەبەستێت: واتە کۆی هەستیاریەکان و ئەو هەڵوێست و گریمانانەی کە پێشتر لێیان نەکۆڵراوەتەوە، سەرباری هەندێک شتی تریش.

*** باوەڕم وایە کە بە ئێستایشەوە، یەکێک لە ڕێچکەکانی قسەکردن دەربارەی ئەم بابەتە و وروژاندنی بریتیە لە وروژاندنی جۆرێک لە پرسیار کە پێمان وایە دەبێت ئاراستەی ئایین بکرێن. ڕەنگە ئەوە زیاتر بەسترابێتیشەوە بەو ڕووداوانەوە کە لە پاریس ڕویاندا، پرسیارەی لەوەی کە داخۆ ئەو تیرۆرە پەیوەندی بە ئایینەوە هەیە یان نا.**

- ئەوەی کە لە پاریس ڕوویدا، منی تەواو نیگەرانکرد و زۆریش کاریتێکردم، بە چەشنێك دۆشداماببووم کە هیچ سەرم لەو کاردانەوهانە نەسوڕما کە بە دواى خۆیدا هێنای. گریمانەیەکی زۆر باو هەیە کە پێی وایە ئەوەی کە لە ئێستادا لە هەموو شتێك گرنگتر ریفۆرمکردنی ترادسیۆنی ئیسلامیە تا لەو ڕێگەیەوە ئاسانکاری و زەمینەسازی بۆ ڕەتکردنەوە و بەرنگاربوونەوەی جیهادیزم بکرێت. زۆر لەوانەیشی کە بایەخ بە بواری ئایین و توندوتیژی دەدەن (واتە ئایین لە کایەی گشتیدا)، ئەم مەسەلەیە بە پرسێکی چارەنووسساز دەبینن. دیارە هەمان ئەم بۆچوونە لەلایەن بڕێکی زۆر لە موسوڵمانانیشەوە کۆپیدەکرێت و وێنەی لەبەر دەگیرێتەوە. دەزانیت چی؟ یەکێك لە ترسەکانی من درووستبوونی ئەو ئارەزووە بوو کە دەخوازێت لە ئەنترۆپۆلۆژیادا پێناسەیەکی گەردوونیانە بۆ ئایین بەرهەمبهێنێت، هەروەها ڕوانین لەو شێوازەی کە زمانی ئایینیی (بە ئایین خۆیشیەوە) لە دۆخە جیاوازەکاندا و بۆ مەبەستی جیاواز پێ بەکاردەبرێت، جا ئەو دۆخانە سیاسی بن یا ڕۆحی یان هەر شتێکی تر. هەر بۆیە من لەو گریمانەیە تێناگەم کە دەڵێت: ئێمە زۆر

ئایا پێویستە ئەوانەیشی کە بڕوایان بە ئایین نیە، بۆچوون و ئایدیاکانیان وەربگێڕن بۆ زمانێك کە باوەڕداران لە کایەی گشتیدا لێی تێبگەن؟

باس دەزانین کە لە ترادسیۆنی ئایینێکی دیاریکراودا هەڵەکان کامانەن و دەبێت سەرەتا لەلایەن خودی باوەڕدارانی ئەو ئایینەوە چاکبکرێنەوە. من کۆکم لەگەڵ ئەوەی کە لەناو هەر ترادسیۆنێکی جێگیری ئایینیدا بەردەوام پێویستمان بە بیرکردنەوەیەکی داهێنەرانە هەیە تاوەکو بتوانین لەگەڵ گۆڕانکاریەکاندا بیگونجێنین، بەڵام باوەڕم وا نیە کە ئەوە پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆی بە تەگەیشتن لە ڕووداوەکانی پاریسەوە یان ئەو دڕندەییەوە هەبێت کە ڕێکخراوی دەوڵەتی ئیسلامی ئەنجامیان دەدات. من پێموایە سەرلێتێکچوون و جۆرێکە لە خۆشباوەڕی کە پێت وا بێت ڕیفۆرمکردنی لاهوتیانەی ئایینێك کە لانیکەم گەر وەك ناویش بێت، ملیارێك کەس باوەڕداریەتی، بتوانێت خواست و ویستی ئەو گەنجانە بوەستێنێت کە دەیانەوێت کوشتاربکەن. بەلای منەوە ئەمە هەر زۆر شتێکی بێمانایە. پاشان خۆت دەزانیت کە لێرە و لەوێ لە خەڵك دەبیستین کە دەڵێن (لەناو ئاییندا توندوتیژی جێیی نابێتەوە). بەڵام با بزانین ئەمە مانای چی دەگەیەنێت؟ توندوتیژی خۆی بەشێك بووە لە ئایین، وەك چۆن لە سەردەمانێکی کۆنەوە بەشێکیس بووە لە هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ. مرۆڤ بۆی نیە وناتوانێت خێرا و بە پەلە ئەوەمان بەسەردا بسەپێنێت کە کرۆکی توندوتیژی لە ئاییندا خۆی نمایشدەکات یان نایکات. سەبارەت بەو ڕەشەکوژیەیشەوە کە لە پاریس ڕوویدا، خەڵکی پێویستیان بەوەیە لە خۆیان بپرسن کە بۆچی لە ئێستادا ئەو چەشنە ڕەفتارە بڵاودەبێتەوە، لە کاتێکدا نزیکەی 1500 ساڵ بەسەر نەریتە ئیسلامیەکاندا تێپەڕیوە و چەندین ریفۆرم و پارچەپارچەبوون و تێهەڵچوونەوە و زۆر جاریش کشانەوە لە کایەی گشتی (دیارە دەزانم کە لێرەدا چەمکی کایەی گشتی بە شێوەیەکی نارێك بەکاردەهێنم) ڕوویانداوە، کەچی ئەم دیاردە جیهادیە مۆدێرنە شتێکی تازەیە، بۆ؟ ئێمە لە جیهانێکدا دەژین کە چەندین شێوە لە توندوتیژی هەن و یەکتری بەهێز و بەخێودەکەن، وەك چۆن گفتوگۆیەکی زۆریش هەیە دەربارەی ئەوەی کە لە کایەی گشتیدا چی ڕێپێدراوە و چی قەدەغەکراو.

ئایا لە سەدەی بیست و یەکدا پەیوەندیەکی تایبەت هەیە کە لەنێوان ئایین و کایەی گشتیدا گەشەبکات کە ئێمە لە سەدەی نۆزدەیەم و بیستەمدا ئاگاداری نەبووبین یا خەیاڵمان بۆی نەچووبێت، پەیوەندیەك کە بەڕای من یەکێك لە شێوەکانی دەربڕینەکان لێە بریتیە لە چەمکی ((پۆست سێکیولار))؟ ئێمە بە شێوەیەك لە شێوەکان چوینەتە قۆناغی پۆست سێکیولاریزمەوە، بەتایبەتی پاش شەوەی کە کەسانی وەك یورگن هابەرماس بەکاریدەهێنن و گەشەی پێ دەدەن. لەبەرئەوەی کە لە ئێستایشدا ئەم چەمکە زۆر بەربڵاوە. دەپرسم کە ئایا بەڕای تۆ چەمکی پۆست سێکیولاریزم شتێکی باشە بۆ باسکردن و شیکارکردنی ئەو پەیوەندیەی کە لە ئێستادا لە نێوان ئایین و کایەی گشتیدا هەیە؟

- بەڵێ و نەخێریش. مەبەستم لەوەیە کە هەتا ئەو ڕادەیەی کە ئەم چەمکە گومان لە گریمانە پێشوەختەکان بکات، شتێکی باشە. بێگومان

شتێکی سەرسوڕەێنەر و مژدەبەخشانەیشە کە کەسێکی وەك هابەرماس دەبینیت چەندین ساڵە قسە لەسەر ئەم بیرۆکەیە دەکات، بیر لەوە دەکاتەوە هەندێك ڕێچکە بدۆزێتەوە کە دەکرێت لە ڕێگەیانەوە قبوڵی ئەو شتە بکرێت کە کایەی گشتی وەك `ئایینی` بیری لێدەکاتەوە و ناویدەنێت. بە بڕوای من ئەمە شتێکی باشە، بەڵام پێویستمان بەوەیە کە ڕەخنەیانە بیر لە خودی چەمکی سێکیولاریزم بکەینەوە و پێمان وا نەبێت کە بۆ هەتاهەتایە دەستنیشان و دیاریکراوە و براوەتەوە. ئەو کاتەی کە دەتوانین بڵێین دەزانین واتای سێکیولاریزم چیە و چی بووە، دەزانین کاریگەری و ئەو گریمانانە چین کە ئاماژەیان بۆ دەکات، ئەو کات دەتوانین بڵێین لە دۆخێکداین کە دەکرێت بە هەڵوێستێکی پۆست سێکیولار ناوی ببەین. من لەوە دڵنیا نیم کە ئەم کارە بە شێوەیەکی گونجاو ئەنجامدرابێت، ئەمە جگە لەوەی کە توێژینەوەیەکی میتۆدییانەیشمان کردووە سەبارەت بە نیشتەجێبوون یا کەوتنە ناو (کایەی گشتی) یەوە، دەربارەی ئەوەی کە بۆچی مرۆڤ هەست بە پەشۆکان و دڵەڕاوکێ دەکات کاتێك هەستدەکات کەسێکی جیاوازتر لە خۆی لە ناویدا نیشتەجێیە. بەڕای من وروژاندنی هەندێك پرسیار هەمیشە دەبنە مایەی ئەوەی کە گومانی ئاکارییانەت لێبکرێت. کە من بیر لەوە دەکەمەوە بەپێی پرنسیپەکانی لیبرالیزم ڕەخنەبکەم و پرسیار بوروژێنم، ئایا ئەمە مانای وا نیە کە دەبێت مرۆڤ ئازادانە قسەبکات، سەربەستانە ڕەخنە لە ئایدیا گشتیەکان بگرێت و بەدەنگی بەرز بڵێت کە هیچ پرسیارێك نیە تابو یا یاساغ بێت؟ بۆ نمونە مەبەست لەوە چیە کە کاتێك هابەرماس دەڵێت ئایین ڕۆڵێکی شەرعی لە کایەی گشتی مۆدێرندا دەگێڕێت، بەڵام بەو مەرجەی کە باوەڕداران بتوانن بیروبۆچوونەکانیان وەربگێڕن بۆ زمانێکی ڕوون و بێ گرێوگۆڵ تا ئەوانەی کە بڕوادار نین، لێی تێبگەن؟ ڕەنگە ئەمە شتێکی ڕاشناڵ و ماقوڵ بێت، بەڵام ئایا تەنها لەبەرئەوەی ماقوڵبوون ئەو شتەیە کە سێکیولارەکان بە ماقوڵی دەزانن، لەکاتێکدا ئەوانەی بڕوادار نین هیچ گرنگ نیە کە بەلایانەوە ماقوڵە یا قسەی پووچ و بێبنەما؟ ئەی ئایا پێویستە ئەوانەیشی کە بڕوایان بە ئایین نیە، بۆچوون و ئایدیاکانیان وەربگێڕن بۆ زمانێك کە باوەڕداران لە کایەی گشتیدا لێی تێبگەن؟ ئەی چی ڕوودەدات کاتێك باوەڕدارەکان هەستبکەن ئایدیاکانیان شێوێندراوە یا ناکرێت بە زمانێکی سێکیولارانە، بە باشی و گونجاوی گوزارشتیان لێبکرێت؟ ئایا لە دۆخگەلێکی لەم چەشنانەدا هەر دوو زمانی ئایینی و زمانی سێکیولار یەك دەرفەت و مافی یەکسانیان هەیە بۆ گەیشتن بە کایەی گشتی؟ بە بڕوای من بەرلەوەی باس لەوە بکەین کە پۆست سێکیولاریزم باشە یا نا، چەندەها پرسیاری دیکە هەن کە دەبێت دەربارەی ئایین و ڕۆڵی لە کایەی گشتیدا بوروژێنرێن.

زۆر نەرمونیان فشارت بۆ دەهێنم و دەپرسم: بە ڕای تۆ دەبێت لە ئێستادا چ پرسیارێك لە ئایین بکەین، ئەی چ پرسیارێك نەکەین؟

- من تۆزێك ڕەوتی دیالۆگەکە دەگۆڕم و دەڵێم: دەتوانین بڕوانینە ئەو شێوازەی کە زمانی پێ بەکاردەهێنرێت، سەیری ئەو گوزارە و دەستەواژە بەکاربراوانە بکەین کە مرۆڤ بۆ دەستنیشانکردنی ئەوەی کە ئایینی یا ئایینی نیە، بەکاریان دەبات. خۆی ئەمە سەرچاوەی دڵەڕاوکێی ئەنترۆپۆلۆژیایە لەو ڕووەوە کە تایبەتە بە ئیین. بە ڕای من تا ئێستا ئێمە هیچی وامان دەربارەی زمانی ئایینی نەکردووە، دیارە مەبەستم لەو زمانە بەکارهێنراوەیشە کە تەنانەت لە هۆشیاری چالاکیە ئایینیەکانیشدا بەکاردێت. من زۆر سەرسام بووم بە کەسێکی وەك وێلفرد کانتوڵ سمس (چەند ساڵێك لەمەوبەریش وتارێکم لەسەری نووسیوە و دەتوانیت بیخوێنیتەوە). لەو کۆتاییانەدا جارێکی تر بیرم لێکردەوە. وێلفرد ئاگاداری ئەوە بوو کە مرۆڤ ئایین بەگەردوون و بە شت دەکات، بەو مانایەی کە دەیکات بە کرۆك و سیفەتەکانی کرۆك و جەوهەریان پێدەبەخشێت. بەڕای من ئەمە زۆر گرنگە. من دەخوازم نەك بەتەنها لە بەشتبوونی ئایین بکۆڵینەوە، بەڵکو لەوەی کە چۆن دەکرێت ئەو زمانە بگۆڕین کە بەکاری دەهێنین، چۆن ئەو ڕێچکەیە بگۆڕین کە بەهۆیەوە بیر لەو شتە دەکەینەوە وپراکتیکی دەکەین کە پێی دەڵێین ئایین.

بە بڕوای من ئەمە زۆر زۆر گرنگە. ئێمە باسمان لە سەرلەنوێ خەیاڵاندنەوەی ئایین و دۆگم لە سیاسەت و پراکسیسی گشتیدا کرد. ئاشکرایشە کە سیاسەتی گشتی یەکێکە لە کایەکانی ئەو توێژینەوە و بەشداریکردنەی کە ئایین دەکات بە شت و دەیکرۆکێنێت. ئەو دەخوازێت هەموو شتێك بکرۆکێنێت و بە شت بکات چونکە پێویستی بە وەڵامی سادە و ساکارە بۆ کۆمەڵێك گرفتی زۆر ئاڵۆز. خۆی یەکێك لە ئامانجە سەرەکیەکانی ئەم پڕۆژەیەیش بریتیە لە نیشاندان و پێشکەشکردنی تێگەیشتنێکی زۆر وردتر بۆ ئایین لە سەدەی بیستویەکدا، هەروەها بۆ خەڵکانێکیش کە کارە سەرەکیەکەیان بریتیە لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئاییندا بە شێوەیەکی دیموکراتی لیبراڵییانە. هەربۆیە دەپرسم کە ئایا بە ڕای تۆ لە دە ساڵی ئاییندەدا ڕەوتی ئەم گفتوگۆیانە بەچی دەگات؟ هەستی تۆ بەرامبەر بە دەرەنجامەکانی ئەم گفتوگۆیانە چیە؟

- باشە. جارێ با سەرەتا ئەوە بزانین کە هیوا بۆ ڕوودانی شتێك تەواو جیاوازە لەوەی کە بزانیت لە ئاییندەدا چی ڕوودەدات. یەکێك لەو شتانەی کە زۆر بەتایبەتی مرۆ هیوای بۆ بخوازێت بریتیە لە بیرکردنەوە لە ئەو ترادسیۆنە ئایینیە جیاوازانەی کە جیهانی مۆدێرنیان درووستکردوە، هاوکات ئەو ترادسیۆنانەیشی کە جیهانی مۆدێرن قەدەغە و تابویان کردووە. ئەمە دەتوانین هەندێك شێواز بدۆزینەوە کە بەهۆیانەوە بڵێەین ئەم چەشنە ترادسیۆنانە لۆژیکیین و دەکرێت لەگەڵیاندا

هەڵبکەین، دیارە مەبەستم لەوە نیە کە بڵێم بێخەم لەگەڵیاندا بژیین، بەڵکو مەبەستم لەوەیە کە دەتوانین لە بەربەرەکانێدا بین لەگەڵ یەکتری، بەبێ توندوتیژی، توندوتیژی دەوڵەت، ئەمە سەرباری توندوتیژی تاکەکەس و گروپە چەتەکان وەك ئەوەی کە لەمڕۆدا دەیانبینین. دیارە من نازانم ئەمە ڕوودەدات یان نا. ئێمە ڕۆژانە زۆر لەبارەی کەمینەی ئایینیەوە دەبیستین، جا لەسەر ئاستی سیاسەتی کردەگی و پراکتیکیانە بێت (بۆ نمونە ئەوەی کە موسوڵمانەکان چۆن دەتوانن لە ئەمریکا و ئەوروپا واز لە توندڕەویی بهێنن؟)، هەروەها گوتاری تیۆرییش (چۆن لە دەوڵەتێکی دیموکراسی لیبراڵدا کەمینەیەکی ئایینی دەتوانێت بێتە ناو کایەی گشتیەوە؟). بێ دوودڵی، ئەمە ڕووبەرێکە کە دەبێت لێی ڕامێنین و تیایدا پرسیاربکەین، هەموو ئومێدیشمان وروژاندنی ئەو پرسیارانەیە. دەربارەی ئەوەیشی کە ئەم مشتومڕ و گفتوگۆیانە بە چی دەگەن، گەر ڕژدانە و بە جیدی وەرگیران، کارە سەرەکیەکەیان بریتیە لە پرسیارگەلێکی کرۆکئاسا و جەوهەری دەربارەی دەوڵەتی مۆدێرنی خاوەن سەروەری کە تەواو بێدەسەڵاتە و لەسەر ئاستی بونیادی، کەمتوانایە لەوەی کە یەکسانانە مامەڵە لەگەڵ کەمینەی ئایینی یا هەر جۆرە کەمینەیەکی تردا بکات. دیارە گفتوگۆ زۆرن دەربارەی کۆتاییەکانی دەوڵەتی خاوەن سەروەریی، بەڵام بەڕای من ئەمە تا ڕادەیەك مایەی پەشۆکان و دڵەڕاوکێیە: چونکە دەوڵەتە بەهێزەکان سووردەبن لەسەر سەروەریی خۆیان، لە کاتێکدا دەوڵەتە لاوازەکان ناتوانن ئەمە بکەن. بزوتنەوە ئابووریە ڕاستەقینەکان سنوورە نیشتمانیەکان تێدەپەڕێنن، بەڵام ئەوەی کە دەیانبزوێنێت ئەو بیرۆکەیەیە کە دەڵێت: ڕەنگە لە وڵاتێکدا قازانجی زیاتریان دەستبکەوێت بەراورد بە وڵاتێکی تر. بیرمان نەچێت کە ئایین ڕۆڵێکی گرنگ و سەرەکی بینیوە لە بونیادنانی دەوڵەتی ناسیۆنالیستی مۆدێرندا، لە هەریەکە لە ئەوروپا و ئەمریکایشدا، بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە کە ئایا ئایین دەتوانێت ئەو گرفتانە تێپەڕێنێت کە زادە و هەڵقوڵاوی دەوڵەتی ناسیۆنالیستین؟ ئێمە دەبێت ڕێگەیەك بدۆزینەوە کە بەهۆیەوە ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە وامان لێبکات ڕووبەڕووی هەموو ئەو کێشانە ببینەوە کە لە ئێستادا هەمووان دەرکی پێدەکەن. من خۆم ڕەشبینم بەرامبەر بە هەموو ئەو شتانە، جا مەسەلەکە گۆڕانی کەشوهەوا بێت، کەڵەکەبوونی چەکی ئەتۆمی و وزەی ئەتۆمی بێت، سیستەمی دارایی و سامانی جیهانی بێت کە چیتر کۆنترۆڵناکرێت یا زیادبوونی هەژاری و چەوساندنەوە و توندوتیژی. ئایا ترادسیۆنە ئایینیەکان و ئەو زمانەی کە خەڵکانێکی جیاواز بە شێوازی جیاواز لەو میرات و ترادسیۆنە بۆیان ماوەتەوە، دەتوانن بەشێوەیەکی ڕۆسنگەرانە کۆمەکمان بکەن تا بتوانین ئەو ناکۆکیانە چارەسەر بکەین و یەکتری قبوڵبکەین؟ هەربۆیە وەك وتم، من نازانم کە ئاراستەی ئەو گفتوگۆیانە بەرەو چی و کوێ دەچن، بەڵام ئومێدەوارم هەڵگری پرسیارگەلێك بن دەربارەی هەردوو سێکیولار و ئایینیش، پێکەوە.

*** هیچ بۆچوونێکت هەیە دەربارەی ئەوەی کە بەربەستە سەرەکیەکانی ناو ئەوم گفتوگۆیانەی ئێستا چیین و چ شتێك پێویستی بە گۆڕانکارییە؟**

- جارێکی تر دەیڵێمەوە، ئێمە پێویستمان بە گۆڕینی هەڵوێستەکانە، هەم هەڵوێستی قوربانیەکان و هەم هەڵوێستی تاوانبارەکانیش، بە گەورە و بچووکیانەوە، هەروەها گۆڕینی ئەو هەستەی کە گوایە ئێمە خاوەن وەڵامی ڕەهاین. ئێمە دەزانین کە پێویستە چی بکەین، دەیشزانین کە جۆرێك لە پێکەوەگونجان و یەکالاکردنەوەی ناکۆکیەکانمان دەوێت، بەڵام چۆن بەوە بگەین؟ بەڵام ئەوەی کە لێرەدا شکستمان پێدەهێنێت کارکردنە کردەگیەکانە لەسەر زەمینەی واقیع.

*** دەستەواژەیەك هەیە کە خەڵکی زیاتر هۆشیارن پێی، ئەویش ئەوەیە کە ئایدیای ڕۆشنگەریەکی نوێ وا دەکات کەمتر بڕوا بە خودا بکرێت لەنێوان قوربانیەکی فووتێکراو و نێوانی بیرۆکەیەکی ناقۆڵای فووتێکراویشدا کە تیایدا ئەپیستیمە تایبەتەکان بە ئێمە، بالاترن لە ئەپیستیمەکانی هەر کەسێکی تر. هەربۆیە ڕام وایە کە ڕێگەیەکی تر هەیە بۆ سەرلەنوێ داڕشتنەوە و پاراستنی ڕەگەزە پێشکەوتنخوازەکانی ڕۆشنگەری، بەڵام گرفتەکە ئەوەیە کە لەسەر ئاستی واقیع بریتیە لە سەرلەنوێ داڕشتنەوەی ئەوەی کە چۆن لەو ئاست و چەشنە جیاوازانەی زانین تێبگەین و پێگەیەکی یەکسانیان پێ ببەخشین لە جیاتی ئەوەی بایەخ بە یەکێکیان بدەین و ئەوی تریان فەرامۆشبکەین. دەپرسم کە ئایا شتێك هەیە حەزبکەیت لەم بارەیەوە زیادی بکەیت، شتێك کە هەستبکەیت تا ئێستا هەلت بۆ نەڕەخساوە بیڵێیت؟**

- زۆر بە سانایی دەمەوێت دیسان باسی ئەو ئارگیومێنتانە بکەمەوە کە زۆر بە تایبەتی، فوکو باسیان دەکات. زۆر لەو شتانەی کە فوکو باسیان دەکات بەو مانایە دێن کە گرنگ دۆزینەوەی ڕێگەی جیاوازە لە پڕۆژەی ئازادیدا. دیارە ئەمە هەروا مەسەلەیەکی ئاسان نیە، چونکە بەلای فوکوەوە ڕۆشنگەری گرنگ بوو، بەڵام پێیشی وا بوو کە دەبێت وریابین لەو شتەی کە ناوی داڕنکردن و رووتاندنەوەی ڕۆشنگەرییە. هەر بۆیە بۆ ئێمە زۆر گرنگ دەبێت بیر لەو ڕێگە جیاوازانە بکەینەوە کە دەشیا ڕۆشنگەری بیانگرێتە بەر. چونکە بەتەنیا ئەوە بەس نیە کە بیر لەو شێوە جیاوازانەی ڕۆشنگەری بکەینەوە (سێکیولار و ئایینی) کە لە ئەوروپا و ئەمریکا ڕوویاندا. دەشێت مرۆڤ قبوڵیان بکات یا ڕەخنەییانە بیریان لێبکاتەوە. بەڕاستی نازانم، زۆر ڕەشبینم بەرامبەر بە چارەنووسی هەموومان. من هەستدەکەم لەدۆخێکی چەقبەستەدا دەژیین کە زۆر لە خەڵکی نازانن هەڵەی ئەو تەڵەزگەیە چیە کە تیایداین، بەڵام مەحاڵیشە ببینین کە مرۆ چۆن لێی دەربازی دەبێت. ئا لێرەوەیە کە من باوەڕم وایە کە سەرباری بیرکردنەوە و ئاخاوتن و نووسین لەبارەی ئایین و سیاسەتەوە، دەربارەی ئایین و کایەی گشتی، دەبێت بیر لە پیادەکردن و پراکسیسەکانیش بکەینەوە. ئێمە بیر لەو شتە دەکەینەوە کە پێەی دەوترێت ((توانای باوەڕپێهێنان)): توانای باوەڕەێنان

بە راستیەك لەو كاتەدا كە دەركی پێدەكەین.
ئێ ئەمەیش خۆی چەق و سەنتەری ئەزموونی ئایینی، گۆڕانی ئایینی و تەنانەت سیاسەتی چالاك و كارایشە. ئا لێرەیشەوەیە كە ئەم پرسیارە خۆی قووتدەكاتەوە: چۆن رەفتاربكەین تاوەكو بەرەو پێشەوە بچین بەبێئەوەی خۆمان و رەگەزەكانی تریش وێران بكەین؟ چۆن وا بكەین؟

* **پێموایە تاكە ئومێدمان ئەوەیە كە من باوەڕم وایە سەدەی بیستویەك تەواو جیاوازترە لەو وێنەیەی كە لێی چاوەڕوان دەكرا. دانپیانانێكی زۆر هەیە بەوەی كە ئێمە خاوەن ئەو تفاق و ئامرازە كۆنسێپتواڵە نیین كە بەشێكی زۆریمان لە هەر دوو سەدەی نۆزدەیەم و بیستەمەوە بۆ ماوەتەوە. چیدی ئەو ئامرازانە وەك چەمك بەكەڵكی ئامانجەكەی ئێمە نایەن كە هەوڵدانە بۆ شیكاركردنی گەڕانەوەی ئەو شتەی كە پیتە بێرگە ناوی دەنێت (ئایینی تورە) و هەموو ئەو گریمانانەیشی كە لەسەردەمی رۆشنگەریدا تاقیكرانەوە. بەڵام لەوانەیش گرنگتر بریتیە لەو شتەی كە تۆ باستكرد، ئەوەی كە چۆن رەفتاربكەین تاوەكو نەهێڵین خۆمان وێران بكەین؟ رەنگە وەڵامەكانی ئەم پرسیارانە زیاتر لە رێككردنەوە و خستنە بەرباسیاندا بێت نەوەك بیركردنەوە لێیان، وەكچۆن دەشێت رەنگدانەوەیەكی ئەپستیمییش بێت لە سەرەتادا، بەڵام كۆدەنگیە تازەكە پەیوەستە بەوەی كە: ئێمە نازانین وەڵامەكان چیین، بەڵام بەر لەهەر شتێك ئەركێكی ئاكاریمان لەسەرە كە زانستییانە (هاوكات ئەزموونگەرانە) بین و بزانین ئەوەی كە دەیكەین چیە. من وای دەبینم زۆربەی خەڵكی پێیان وا بێت كە كارێكی وا پێویستی بە خۆ بەتاڵكردنەوەیە لەو ئایدیۆلۆژی و چەمكانەی كە سنوورمان بۆ دادەنێن و هاوكاتیش متمانەی كاركردنمان شانبەشانی ئەوانی تر، پێ دەبەخشن. هەر بۆیە بەڕای من بزووتنەوەیەكی دژ هەیە وەك بیركردنەوە و سیاسەت، بە تێكشكاندنی هەموو ئەو قەوارە چەقبەستووانەی زانینیش كە تا ئێستا هەمانن، دەتوانین ئاسۆ و رووبەری نوێ بدۆزینەوە تا رێخۆشكەر بێت بۆئەوەی هەر یەكەمان بە پێی شێوازی خۆی كاربكات. بەڵام گومانی تێدا نیە كە ئەمە كار و ئەركێكی زۆر سەختە و دژوار.**

- وەك خۆت دەڵێیت، بە رێگەی جیاواز، چونكە وەك خۆت دەزانیت بە درێژایی چەندین سەدە ئەم گەمە یە هەبووە: گەمەی رووبەڕووبوونەوە و توندوتیژی، ئێ ئێستایش هەر وەكو خۆیەتی.

* **هەربۆیە دەكرێت بڵێین كە لە ناو خودی مرۆڤدا شتێكی نادیار و میتافیزیكی لە فۆرمی پەتایەكدا هەیە كە وایان لێدەكات هەرگیز لە مێژووەوە فێر نەبن.**

- ژنەكەم دەڵێت: مرۆڤەكان هەڵەیەكی گەشەكردن و پە رەسەندنن!

سەرچاوە:

http://www.chester.ac.uk/cfpp/research/staff/prof_t_asad?fbclid=IwAR0P539ttN8dJmID1dhVXBAMsou9LG7QMKYyyeZh6OMYSz8SS1uFt1bxv2M